

Henrik Pers

Diskussionen omkring unionsbrevet af 1397

1066. Tidsskrift for historisk forskning. Marts 1978

I sommeren 1397 mødtes stormænd fra Norge, Sverige og Danmark i Kalmar. Vi har ingen beretninger om de forhandlinger, der fandt sted på mødet (1). Tilbage er kun to aktstykker, af hvilke det ene er en bekræftelse på Erik af Pommerns kroning til konge over de tre riger den 17. juni, det andet en unionsaftale mellem de nordiske lande. Mens kroningsdokumentet er udfærdiget efter alle diplomatikkens regler og beseglet af 67 stormænd, har en række omstændigheder ved unionsbrevets form givet anledning til diskussion.

Ifølge unionsbrevet skulle de tre riger fremtidigt være fælles valgkongedømme. Hvis Erik fik sønner, skulle dog en af disse vælges til konge. Rigerne skulle holde fred indbyrdes og stå sammen over for angreb udefra. Kongen skulle styre hvert rige efter dets egne love og måtte ikke overføre love fra et land til et andet. Fredløshed skulle gælde i alle tre riger. Kongen kunne sammen med de råder, han havde omkring sig, forhandle med udenlandske magter på de tre rigers vegne. Dronning Margrethe skulle uhindret råde over sine besiddelser; land og slotte skulle ved hendes død tilfalde kongen, mens hun frit kunne bortgive penge og gods i sit testamente.

Brevet slutter med en bestemmelse om, at det skal udfærdiges i seks eksemplarer på pergament, som skal besegles af Erik og Margrethe, af rigernes råd og mænd og af købstæderne.

Imidlertid foreligger ingen vidnesbyrd om, at de seks stadfæstelsesbreve nogensinde har eksisteret. Det må derfor betvivles, om unionsaftalen trådte formelt i kraft.

En række andre forhold har ligeledes svækket tiltroen til unionsbrevets retsgyldighed. Mens kroningsdokumentet er udfærdiget på pergament og alle 67 udsteders segl er vedhængt, er unionsbrevet skrevet på papir og kun beseglet af ti ud af de 17 anførte udstedere. Seglene er sjustet påtrykt; flere af dem går ind over teksten eller ind over hinanden. I brevets tekst tales om, at udstederne har "ladit wore incigle med goth

wilghæ henges for thette breff", hvilket kun giver mening, hvis der er tale om et pergamentsbrev. Seglene er ikke vedhængt, men påtrykt på brevets forside, ikke som normalt for papirbreve på bagsiden. Der er benyttet en flydende kursivskrift og ikke den almindelige dokumentskrift, som ses i kroningsdokumentet. Unionsbrevet udviser endvidere en del rettelser og overstregninger.

I listen over udstedernes navne kommer nordmændene til sidst, mens svenskere og danskere står mellem hinanden. Dertil kommer, at det ikke er lykkedes at identificere nogen af de påtrykte segl som norske.

Alle disse afvigelser fra normal praksis må berettige en undersøgelse af unionsbrevets retsgyldighed. Efter en oversigt over unionsbrevets historiografi vil det i det følgende blive diskuteret, om dokumentet skal betragtes som et gyldigt vidnesbyrd om en indgået unionsaftale eller snarere som et koncept til en ikke realiseret unionstraktat. Det skal endvidere undersøges, hvem der kan have stået bag ved brevet, og endelig vil der blive søgt en forklaring på brevets ufuldkomne form.

Hovedlinjer i diskussionen om unionsbrevet

Unionsbrevets gådefulde form og fraværet af kilder, som kan berette om de forhandlinger, der fandt sted i Kalmar, har inspireret til en lang række forklaringer på forløbet og har gjort Kalmarmødet til den mest diskuterede begivenhed i Nordens historie.

Diskussionen tog først fart i det 19. århundrede. Fra senest 1435 indtil 1840 var unionsbrevets retsgyldighed alment accepteret. Enkelte forfattere (bl.a. Georgii (2)) havde stillet sig skeptisk over for dokumentets gyldighed, men først med Casper Paludan-Müllers disputats (3) blev den såkaldte vidnesbyrdteori grundlagt. Paludan-

Müller opfattede beseglingen som en foreløbig bekræftelse på, at man i Kalmar havde indgået en aftale med det indhold, unionsbrevet omtaler; en sådan bekræftelse krævede ikke, at alle beseglede. Aftalen ville først blive gyldig efter stadfæstelsesbrevenes udstedelse.

Den senere diskussion har haft tre højdepunkter: i 1880'erne, i 1930'erne og omkring 1950. Debatten blussede første gang op, da den svenske forsker O.S. Rydberg i 1883 offentliggjorde resultaterne af en undersøgelse af de ti segl på unionsbrevet (4). Han kunne meddele, at han havde identificeret alle de påtrykte segl med fuldstændig sikkerhed, og konklusionen var, at alle seglene tilhørte danskere og svenskere, mens ingen nordmænd havde beseglet unionsbrevet. Dette resultat fik Rydberg til at opfatte brevet som koncept til en gyldig traktat; efter det var bestemt, at stadfæstelsesbreve skulle udfærdiges, havde man fundet det unødvendigt at skrive koncepten rent og begynde at besegle den. Imidlertid havde nordmændene nægtet at besegle, og forslaget faldt. I den senere forskningsdiskussion har Paludan-Müllers vidnesbyrdteori og Rydbergs konceptteori dannet det afgørende skel.

Rydbergs opfattelse blev imødegået af Kristian Erslev, som støttede vidnesbyrdteorien (5). De 17 rigsråder skulle ikke med deres segl tilkendegive, at de samtykkede i aftalens bestemmelser; de bevidnede ifølge Erslev kun, at der var truffet en aftale i Kalmar. Den endelige afgørelse ville først blive taget senere i de enkelte riger.

Fra 1891 lå diskussionen omkring unionsbrevet stille, indtil Gottfrid Carlsson i 1930 meddelte en betydningsfuld opdagelse (6). Han havde fundet en rasur i det originale unionsdokument, som tydede stærkt på, at bestemmelsen om de seks stadfæstelsesbreve ikke oprindeligt havde været planlagt, men var blevet indføjet under forhandlinger om tekstens udformning. Erslev havde allerede i 1889 bemærket, at der på det pågældende sted var et sprogligt knæk i brevet. Carlsson udledte af sin opdagelse, at hvad der først

havde været koncept til en unionstraktat under mødet, var blevet forvandlet til et vidnesbyrd om en mundtlig aftale, der var indgået under sådanne former, at den i sig selv var retsgyldig. Carlsson opregnede en række indicier for, at unionsbrevet i årene op til 1430 blev betragtet som gældende.

En anden svensk historiker, Lauritz Weibull, vendte sig stærkt mod Weibulls teori (7). Weibull argumenterede for, at brevet var koncept ikke til en unionsaftale mellem de tre riger, men til en traktat mellem Erik og Margrethe på den ene side og rigernes råd og mænd på den anden. På mødet skulle en majoritet imidlertid have vist sig at være imod aftalen, som derfor ikke kunne udfærdiges på normal måde. Et mindretal af de forsamlede stormænd skulle herpå have dannet en konføderation med det formål alligevel at få traktaten gennemført i deres respektive lande; som tegn på deres tilslutning til udkastet beseglede ti af dem.

Carlsson og Weibull beskæftigede sig i deres polemik næsten ikke med kroningsdokumentet, hvis retsgyldighed var hævet over enhver tvivl. Josef Sandström påviste imidlertid i en artikel (8), at kroningsdokumentet og unionsbrevets bestemmelser var uforenlige på et centralt punkt, nemlig hvad angik slotslovene. Mens det første aktstykke gav Erik og Margrethe frie hænder til at testamentere slotte og gods bort, indeholdt unionsbrevet væsentlige indskrænkninger på dette område.

Forskellen mellem kroningsdokumentet og unionsbrevet var også afgørende for Erik Lönnroth, som leverede det næste betydningsfulde indlæg i debatten i 1934 (9). Han betragtede kroningsdokumentet som udtryk for, hvad der i middelalderen blev kaldt *regimen regale*, en enevældig styreform, mens unionsbrevets bestemmelser ifølge Lönnroth repræsenterede *regimen politicum*, et konstitutionelt styre (10). Unionsbrevet var således et forslag til en traktat mellem kongemagt og aristokrati, og forslagets fald var en sejr for Margrethe, som undgik indførelsen af valgkongedømme i alle tre riger. Kongemagten ville være bedre tjent med, at kun kroningsdokumentet trådte i kraft. De

ti segl skulle så have tilhørt de stormænd, der stod bag angrebet på den enevældige kongemagt, heriblandt repræsentanter for de indflydelsesrige Bo Jonsson-slægt.

Gottfrid Carlsson fremkom i 1945 med nye argumenter for vidnesbyrdteorien (11). Skytset var til en vis grad leveret af hans elev Allan Mohlin, som senere selv publicerede sine resultater (12). De to svenskere lagde særlig vægt på den omstændighed, at de norske udstedere tilsyneladende ikke havde besejlet unionsbrevet. De mente, at den norske rigskansler havde fået koncepten med til Norge for at få aftalen godkendt der. Carlsson og Mohlin fandt også støtte for teorien i den omstændighed, at det var en norsk kannik, som i 1425 fik unionsbrevet vidimeret i Kalundborg; de mente, at dokumentet havde været opbevaret i Norge i den mellemliggende periode. Carlsson og Mohlin vovede også den endnu mere vidtgående påstand, at de seks stadfæstelsesbreve havde eksisteret. De argumenterede dels med, at unionsaftalen i det 15. århundrede blev opfattet som det retsgyldige grundlag for de tre rigers forening, dels med at der i dokumenter fra 1430'erne er anvendt flertalsformer ved referencer til unionsbrevet. Hvis man hævder, at de seks breve er blevet udfærdiget, må man imidlertid også give en forklaring på, at de alle er gået tabt. De to svenskere henviste bl.a. til svenske klager fra 1430'erne, der beskyldte Erik af Pommern for systematisk at have bortført svenske statsakter (13).

Også flere norske forskere lagde i 1950'erne særlig vægt på den norske holdning til unionsbrevet. Johan Schreiner (14) og Halvdan Koht (15) mente, at aftalen var faldet på grund af norsk modstand. Mens Koht søgte årsagen til den norske holdning i modstand mod at ophæve arveprincippet, lagde Schreiner hovedvægten på, at nordmændene var imod bestemmelsen om, at de tre riger skulle komme hinanden til hjælp militært. Norge kunne derved blive tvunget til at støtte Sverige mod mecklenburgerne. Den svenske historiker Sven Tunberg støttede den norske forklaring uden selv at fremsætte nye synspunkter af betydning (16).

En række forskere byggede altså deres argumentation på den forudsætning, at ingen nordmænd havde besejlet unionsbrevet. Imidlertid fremlagde Niels Skyum-Nielsen i 1960 en kritisk gennemgang af Rydbergs seglidentifikationer (17). Siden Rydberg havde offentliggjort sin undersøgelse i 1883, havde hans bestemmelser af de ti segl været alment accepteret – også af konceptteoriens tilhængere. Nu viste Skyum-Nielsen, at flere af identifikationerne hvilede på et falsk grundlag, og at det var umuligt at bestemme i hvert fald ét af seglene; det kunne lige så godt være norsk, som det kunne være dansk eller svensk. Teorierne om, at forslaget til en unionsaftale skulle være faldet på grund af norsk modstand, kom derefter til at hvile på et væsentligt svagere fundament.

Den manglende norske besejling var et af de eneste forhold ved unionsbrevets tilblivelse, der herskede nogenlunde enighed om. Efter Skyum-Nielsens undersøgelse står endnu flere forklaringsmuligheder åbne.

Koncept eller vidnesbyrd?

Spørgsmålet om, hvorvidt unionsbrevet fra Kalmar må betragtes som retsgyldigt eller ej, kan i sig selv forekomme mindre væsentligt. Det er ikke desto mindre afgørende for hele vores forståelse af det 15. århundredes unionspolitik at vide, om de bestemmelser, unionsbrevet indeholder, blev vedtaget i 1397, eller om der kun er tale om et aldrig accepteret forslag.

Vidnesbyrdteorien fik som nævnt sin første udførmning i Paludan-Müllers disputats. Både denne forsker og Erslev, der efter Paludan-Müllers død forsvarede hans teser over for Rydbergs angreb, lagde vægt på, at ti af Nordens mest indflydelsesrige mænd havde sat deres segl på brevet. Man kunne ikke blot ignorere denne kendsgerning. En

fuldgyldig akt var aldrig blevet udfærdiget, men unionsbrevet var et skridt på vejen, et vidnesbyrd om de punkter, man var enedes om i Kalmar.

Som vi har set, gik Carlsson videre end forgængerne i sin argumentation for, at unionsbrevet var et vidnesbyrd. Han greb til at forklare brevets mangelfulde ydre form med, at den egentlige aftale havde været mundtlig og var indgået under bindende former, f.eks. en edsaflæggelse. Denne teori gør det lettere at forklare, at kun 17 af de tilstedeværende stod som udstedere, og at de ikke alle beseglede, men samtidig må det understreges, at der er tale om rent gætterier; vi har ikke det mindste vidnesbyrd om, at unionsaftalen skulle være vedtaget under sådanne former, og hvis det er sket, er det svært at indse nødvendigheden af ratifikationsbrevene. Carlsson forklarer heller ikke, hvorfor man stillede så store formelle krav til kroningsdokumentet uden at stille lignende krav til unionsbrevet.

I sin første afhandling fra 1930 slog Carlsson fast, at de seks stadfæstelsesbreve med sikkerhed aldrig havde eksisteret (18). 15 år senere havde han under påvirkning af Mohlin skiftet opfattelse på dette punkt og erklærede sig overbevist om, at et gyldigt pergamentsbrev var blevet udstedt ved Kalmarmødet, og at også ratifikationsbrevene havde eksisteret. Alle brevene skulle være blevet ødelagt ved Kristoffer af Bayerns tronbestigelse i 1440 (19). Det gælder også for denne forklaring, at den ikke bygger på noget bevis, men udspringer af ønsket om at forklare forhold, det ellers kan være vanskeligt at forstå. Mohlin har fremdraget det indicium, at der i dokumenter fra 1430'erne benyttes pluralisformer ved referencer til unionsdokumentet. Som påvist af Lönnroth er dette argument meget svagt; når aftaler omtales i flertal, drejer det sig normalt om forskellige aftaler, ikke om flere eksemplarer af samme aftale (20). Havde brevene eksisteret, ville de have været nævnt i vidissen af 1425; det er i øvrigt vanskeligt at forestille sig formålet med en vidisse af koncepten, hvis der eksisterede et korrekt udformet pergamentsbrev. Det kan endvidere anføres, at de seks breve

formentlig skulle have været fordelt til alle tre lande, hvilket gør det særlig usandsynligt, at de alle skulle være tilintetgjort.

Der er mere hold i det af Carlsson og Mohlins argumenter, der går ud på, at unionsaftalen i det 15. århundrede blev betragtet som retsligt bindende. De henviser bl.a. til et brev fra Erik af Pommern 1415, hvori enigheden af unionsbestemmelserne understreges (21). Erik har imidlertid haft en helt klar hensigt med brevet, idet det skal motivere udskrivning af en særlig krigsskat blandt kongens norske undersåtter. Erik har i den specielle situation fundet det opportunt at bruge unionsaftalen som påskud, men vi kan ikke ud fra den omstændighed slutte, at unionsbrevet i sin helhed blev betragtet som gyldigt.

Nogle engelske udsendinge afgav i året 1402 (22) en beretning om forfatningsmæssige forhold i Norden, hvori Norge blev betegnet som arverige, men Danmark og Sverige blev karakteriseret som valgriger, hvor det var skik at vælge en af den afdøde konges sønner til tronfølger. De engelske udsendinge må formodes at have fået deres oplysninger fra fremtrædende danske embedsmænd, der således ikke synes at have anset unionsbrevets bestemmelse om Norden som fælles valgrige for gyldig.

Et senere dokument taler for den teori, at unionsbrevet blev opfattet som gældende ret. Henry Bruun har underkastet Kalundborg-vidissen af 1425 en grundig undersøgelse (23), og er nået til den konklusion, at unionsbrevet blev betragtet som gyldigt af kansleren Jens Andersen Lodehat, der stod som vidimotor. Bruun har dog ikke turdet drage den fulde konsekvens af sin opdagelse: at erklære brevet for retsgyldigt.

Det kunne altså se ud, som om man i de første år efter Kalmarmødet ikke har anerkendt unionens eksistens, men at kongemagten senere har set sin fordel i at bruge visse bestemmelser fra den ikke indgåede aftale, hvorefter dokumentet efterhånden er blevet accepteret som gyldigt.

Som helhed må vidnesbyrdteorien siges at bygge på et meget usikkert grundlag. Konceptteorien nedfører dog også betydelige forklaringsproblemer, af hvilke det vigtigste er at klarlægge, hvorfor ti fremtrædende personer beseglede en forkastet kladde.

Rydberg, der som den første formulerede konceptteorien, baserede først og fremmest sin argumentation på opdagelsen af den manglende norske besegling. Uden norsk deltagelse kunne en aftale mellem de tre riger ikke være indgået. Skyum-Nielsen har siden rokket ved Rydbergs forudsætninger, men til gengæld har andre forskere formuleret nye hypoteser til støtte for konceptteorien.

Et af de vigtigste bidrag var Lauritz Weibulls påstand om, at der i virkeligheden var tale om en traktat mellem kongemagt og aristokrati. Hvis vi skal vurdere denne fortolkning, må vi se nærmere på brevet diplomatariske opbygning. Dokumentet mangler både invocatio og intitlatio; det begynder med publicatio. En sådan opbygning er sædvanlig i traktater fra den tid. Efter narratio, der omtaler Eriks valg og kroning, følger dispositio, som angiver tid og sted for den indgåede overenskomst. Til sidst kommer corroboratio og datering.

I dispositio omtales Erik og Margrethe samt rigernes råd og mænd. De sidstnævnte optræder ikke som repræsentanter for deres respektive land, men som en samlet gruppe. Unionsbrevet er udformet som en aftale mellem to parter (24), men har mange steder et subjektivt præg; således forekommer pronominet ”vor” ti gange. Vi må derfor forestille os, at det bevarede dokument skulle besegles af stormændene og udveksles med et tilsvarende diplom fra Erik og Margrethe.

Weibull så unionsbrevet som stormændenes forkastede forslag, der var blevet beseglet af en konføderation af fremtrædende nordiske personligheder. Han mente, at denne konføderation havde bestået af Margrethes tilhængere (25), mens Lönnroth, der senere

tilsluttede sig Weibulls hovedsynspunkt, var af den opfattelse, at unionsbrevet indeholdt bestemmelser, der på afgørende punkter gik imod dronningens interesser.

En del af vanskeligheden ved at afgøre, om det bevarede unionsdokument er en koncept, bunder i vort ringe kendskab til koncepter fra middelalderen. Det er kun sjældent, at kladder til retsgyldige dokumenter er blevet bevaret. Derimod foreligger mange permanente dokumenter fra denne periode, og der er ikke tvivl om, at det normale har været, at dokumenter blev udfærdiget på pergament.

Kroningsdokumentets omhyggelige udførelse viser, hvor stor vægt man har lagt på formaliteterne i Kalmar.

Der var ikke plads på papirsbrevet til, at alle 17 kunne have besejlet. Det fremgår som tidligere nævnt også direkte af unionsbrevets tekst, at det i hvert fald fra starten var meningen, at dokumentet skulle udfærdiges på pergament. Når det ikke er sket, og når der er foretaget en tilføjelse om udstedelse af ratifikationsbreve, må det skyldes, at der under forhandlingerne er opstået modstand mod det fremlagte forslag. Vi ved fra kroningsdokumentet, at der har været et meget stort antal gejstlige og verdslige personligheder til stede i Kalmar, og det forekommer usandsynligt, at mødet ikke skulle have været beslutningsdygtigt. (Allerede Nyköping-recessen af 20.9.1396, der indkaldte til mødet, havde slået fast, at der skulle træffes afgørelser af stor betydning, og recessen foreskrev, at deltagerne skulle være forsynet ”medh ful macht”). Når Kalmarmødet alligevel ikke endte med et unionsbrev i samme korrekte form som kroningsdokumentet, må det skyldes, at der under forhandlingerne har vist sig så stærk modstand mod den foreslåede aftale, at man har været nødt til at udskyde ideens gennemførelse.

Det må konkluderes, at selv om der kan være både svenske, danske og norske segl på unionsbrevet, taler meget for, at der ikke blev indgået nogen hverken foreløbig eller

permanent unionsaftale på Kalmarmødet. Det bevarede unionsbrev var kun et udkast, som det ikke lykkedes at gennemføre.

Unionsbrevets tilblivelse og skæbne

Resultatet af ovenstående diskussion om unionsbrevets retsgyldighed rejser flere nye spørgsmål. Hvis vi opfatter brevet som et faldet forslag, står det tilbage at forklare, hvad hensigten med det var, hvorfor det faldt, og hvorfor det alligevel blev beseglet af ti stormænd.

Mens det i spørgsmålet om unionsbrevets retsgyldighed var vigtigst at undersøge de ydre forhold omkring brevets form, lader de øvrige spørgsmål sig bedst besvare ved en analyse efter indre kriterier; vi må konstatere, hvilke interesser brevets bestemmelser kunne tjene, og vi må på baggrund af den almene politiske situation i Norden i 1397 søge at klarlægge, hvilke modsætninger der bragte forslaget til fald.

Det må anses for udelukket, at brevet kan være Margrethes forslag. Det er utænkeligt, at hun skulle have foreslået artiklerne om, at kongens rådighed over slottene skulle tilfalde den, der til den tid var konge. Kongens uindskrænkede dispositionsret over slotslovene var afgørende for tronfølgen, idet denne ret gav ham mulighed for ved forleneringer at foreskrive, til hvilken tronarving slotte og land skulle overgå og derved tvinge stormændene til at vælge den pågældende til konge. Kroningsdokumentets afsnit om slotslovene ville i realiteten garantere, at de tre riger forblev under Erik og hans efterkommere, mens unionsbrevet ville have overladt det til rigsrådet at disponere over lenene ved tronskifte og dermed have givet aristokratiet den afgørende indflydelse på tronfølgen. Erik Lönnroth har endvidere ved sin statsretlige analyse af de to dokumenter fundet, at kroningsdokumentet betoner kongemagtens teokratiske

karakter, mens Erik i unionsbrevet udtrykkeligt er valgt til konge. Lönnroth har nok været tilbøjelig til at overdrive modsætningen mellem de to dokumenter. Det er ubestrideligt, at der er uoverensstemmelser, men unionsbrevet bærer samtidigt præg af at være et forhandlingsresultat. Den koordinerede forsvars- og udenrigspolitik ville styrke Margrethes stilling, men på den anden side var designationsrettens overgivelse til aristokratiet en betydningsfuld indskrænkning i kongemagten. I modsætning til Danmark og Sverige havde Norge en arveforfatning, og en række forskere har været af den opfattelse, at unionsbrevet faldt som følge af norsk modstand mod at opgive den arvelige tronfølge.

”Den norske forklaring” bygger især på den manglende norske besegling, nordmændenes særlige placering i unionsbrevets udstederliste og den omstændighed, at det var en norsk kannik, som i 1425 præsenterede brevet til vidimation. Hvad det første argument angår, kan det efter Skyum-Nielsens undersøgelse ikke udelukkes, at også en nordmand har beseget. At nordmændene står som en samlet gruppe sidst blandt de 17 udstedere kunne tyde på, at danskerne og svenskerne har været mest aktive ved forslagetets udarbejdelse, men beviser ikke, at den norske delegation har været imod indgåelse af aftalen.

Den norske kanniks medvirken ved vidimationen har ført til teoridannelser om, at de norske repræsentanter ved Kalmarmødet skulle have afvist at besege brevet på stedet, og at de derefter skulle have taget koncepten med til Norge, hvor den så havde befundet sig indtil 1425. Vi ved ikke, hvad anledningen til vidimationen har været, men formentlig skulle vidissen bruges i Norge. Det virker usandsynligt, at den norske kannik skulle komme rejsende til Kalundborg, hvis han selv medbragte brevet. Når han kom netop til Kalundborg, skyldes det snarere, at det var dér, kongens arkiv fandtes, og at unionsbrevet blev opbevaret i kongens arkiv.

Vi ved fra kroningsdokumentet, at Norge var det svagest repræsenterede land ved Kalmarmødet. Der var f.eks. ingen af bisperne fra det egentlige Norge til stede (26). Det har – ud fra et ønske om at lægge vægt på norske selvstændighedsbestræbelser – fået norske forskere til at hævde, at man fra norsk side ville boykotte mødet for ikke at blive tvunget til at give afkald på arveforfatningen (27). Nu er der for det første ingen beviser for, at nordmændene var særligt ivrige for at bevare arveprincippet eller for, at nationalfølelsen var stærkere i Norge end i Sverige. For det andet kan det anføres, at de norske bisper var så aldersstegne, at det kunne være vanskeligt for dem at rejse til Kalmar.

En særlig variant af den norske forklaring findes hos Johan Schreiner, som mener, at nordmændene fældede unionsaftalen ikke på grund af tronfølgebestemmelserne, men fordi de var imod det militære samarbejde, brevet ville medføre. I 1397 var der udsigt til, at Sverige ville komme i konflikt med mecklenburgerne, og nordmændene skulle have søgt at undgå at blive engageret på svensk side (28).

Schreiner har således den opfattelse, at det var Margrethe og de svenske stormænd, som sammen stod bag forslaget, og at det faldt som følge af norsk modstand. At nordmændene skulle være gået imod en union er mere norsk ønsketænkning, end det er en dokumenteret kendsgerning. Det forekommer ligeledes usandsynligt, at unionsudkastet skyldtes et fælles initiativ fra kongemagt og aristokrati. Det er blevet overbevisende demonstreret af Weibull og Lönnroth, at der er tale om en kontrakt mellem Margrethe og Erik på den ene side og rigernes stormænd på den anden. Unionsbrevets bestemmelser ville begrænse kongemagts indflydelse, hvilket især ville være en fordel for aristokratiet, hvis position var blevet væsentligt svækket under Margrethes regering. Stormændenes svækkelse ses i godspolitikken og i den omstændighed, at Margrethe ikke som sin far havde uddelegeret magten til rigsembesdmænd, men regerede ved hofembedsmænd, der stod direkte under

dronningen. Aristokratiets forsøg på at få en valgforfatning etableret mislykkedes, og også efter 1397 spores de nævnte symptomer på stormændenes svage stilling (29).

Hvem har da taget initiativ til unionsbrevets udformning? Udstederlisten kan give et fingerpeg. Når kun så få af de tilstedeværende stormænd står som udstedere, kunne det tyde på, at de har udgjort en slags redaktionskomité. De 17 hørte til de mest fremtrædende af mødets deltagere, bl.a. stod alle tre rigers kanslere som udstedere. Den svenske gruppe er den største, og Lönnroth har gjort opmærksom på, at den er domineret af den indflydelsesrige Bo Jonsson-slægt. Det gælder i øvrigt for næsten alle udstederne, at de var embedsmænd; det er derfor forståeligt, at de ønskede at give rigseembedsmændene afgørende indflydelse på kongevalg og krigsudbrud. Vi ved også, at de 17 udstedere var meget berejste (30). De kan meget vel have været udsat for påvirkning af de konstitutionelle tendenser, der havde fundet udbredelse i det øvrige Europa, og som f.eks. havde givet kurfyrsterne indflydelse ved de tyske kejservalg.

De 17 behøver ikke at have tilsluttet sig unionsbrevet alene ud fra statsteoretiske overvejelser. Hvis kongemagten blev svækket, og rigseembedsmændene fik større magt, kunne det også give dem mere kontante fordele i form af godserhvervelser, sportler ved udfærdigelse af dokumenter etc. At også gejstligheden var velvilligt indstillet over for unionsforslaget (to ærkebisper var blandt udstederne), kan skyldes bestemmelsen om Margrethes frie dispositionsret over sit gods.

Vi kan herefter forestille os hovedtrækkene i hændelsesforløbet. Margrethe havde indkaldt til Kalmarmødet i den hensigt at få Erik kronet og at få det juridiske grundlag for sin regeringsmagt styrket ved udformning af en formel personalunion mellem de tre riger. Også ønsket om at skabe en militæralliance kan have spillet ind. Under unionsforhandlingerne i Kalmar samledes en gruppe fremtrædende stormænd i kravet om valgkongedømmets institutionalisering; de håbede herigennem at begrænse den magtkoncentration, Margrethe havde gennemført til egen fordel. Da det var

Margrethe, der indkaldte til mødet, må hun have forberedt et oplæg; unionsbrevet var stykket sammen af Margrethes ønsker og stormændenes krav. Dronningen var ikke til sinds at lade sig binde af aristokratiet, men i stedet for at afvise stormændenes forslag blankt har hun foregivet velvilje og fået indføjet bestemmelsen om de seks ratifikationsbreve (Det kan ikke være aristokratiets forslag, at også købstæderne skulle besegle.) Den endelige afgørelse blev udskudt, og forslaget egentlige fald er først sket ved, at sagen blev syltet og et gyldigt unionsdokument aldrig udfærdiget. Med Erslevs ord: "... hun har forstaaet at smyge sig ud af den vanskelige Stilling, hun var i, hun har paa ret Kvindevis vidst at glatte ud til alle sider uden noget skarpt Ord og har for den kommende Tid holdt sig alle Muligheder åbne ..." (31) Margrethe har set sin fordel i, at kun kroningsdokumentet var i kraft, og derfor sørgede hun for, at unionsbrevet blev henlagt.

Seglene på dokumentet må så være påtrykt af ti af udstederne som en manifestation af deres tilslutning til det aristokratiske unionsforslag. De har kendt Margrethes politiske evner godt nok til at frygte, at hun ad anden vej ville søge at gennemføre unionen i den form, hun ønskede. Hvis sagen i den følgende tid blev taget op igen, ville adelen og kirken derfor have en stærkere udgangsposition, hvis det var dokumenteret, at en enig gruppe stod bag forslaget. Når kun ti af de 17 satte deres segl på brevet, kan det enten skyldes, at de øvrige syv allerede var rejst fra Kalmar, eller at de fandt, at en besegling af de strandede forslag lå for tæt op ad falskneri.

Konklusion

Ved Kalmarmødet i 1397 lykkedes det ikke for dronning Margrethe at realisere tanken om en union mellem de tre nordiske riger. Hun havde håbet at bane vej for en politisk samling, der kunne dæmme op for hanseaternes økonomiske magtstilling i Norden og

blive indledningen til en stabil fredsperiode. Unionen skulle samtidig garantere, at Margrethes slægt fremtidigt kom til at nyde de privilegier, som hun havde tilbageerobret fra aristokratiet i løbet af de 20 år, der var gået siden landefreden af 1377 var blevet vedtaget på danehoffet i Nyborg. Unionsønsket var særligt aktualiseret af den foreliggende udenrigspolitiske situation: Mecklenburgerne, der netop havde taget Gotland i besiddelse, forberedte i sommeren 1397 et flådeangreb på Stockholm.

Margrethe opnåede i Kalmar kun en personalunion mellem de tre riger i Eriks regeringstid; kroningsdokumentets bestemmelser om slotslovene var dog også af magtpolitisk betydning. Dette dokument kom til at danne grundlaget for Eriks danske kongemagt indtil 1436 (32).

Forkastelsen af unionsforslaget betød imidlertid ikke selve unionstankens nederlag. Margrethe kunne føre unionen videre uden bindende dokumenter. Når en nordisk union ikke blev en realitet i Kalmar, skyldtes det ikke, at aristokratiet principielt var imod tanken; tværtimod følte store dele af adelen – især den norske og svenske – sig tiltrukket af udsigten til, at kun én regent skulle styre så stort et område. Det ville uundgåeligt give den enkelte lensmand større frihed. Det, stormændene var imod, og som forhindrede unionsforslagets vedtagelse, var Margrethes forsøg på at give unionen en form, der ville sanktionere de indskrænkninger i adelens rettigheder, som i praksis allerede have fundet sted.

En væsentlig del af baggrunden både for aristokratiets velvilje over for unionstanken og for dets samlede modstand mod den form, Margrethe ville give den, må søges i det begreb, man har kaldt adelsskandinavismen. Aristokratiet i de nordiske lande havde på mange punkter fælles interesser. Der var mange slægtsforbindelser på tværs af landegrænserne, ligesom adskillige stormænd havde besiddelser i flere nordiske lande. Herved opstod en vis solidaritet inden for de tre rigers adel, som kom til udtryk bl.a. ved Kalmarmødet.

Skandinavistiske tanker har også spillet en rolle inden for historieskrivningen. Under skandinavismens blomstringsperiode i midten af 1800-tallet var synet på Kalmarunionen meget positivt (33). Efter 1864 indtrådte en reaktion mod skandinavismen, som kan spores hos Rydberg og hos Erslev, der stærkt betoner det realpolitiske indhold i Margrethes unionsplaner.

Dette syn har stort set holdt sig. Kun få forfattere har troet på nogen dyb folkelig samhørighedsfølelse som drivkraft for unionens skabere. Derimod har man kunnet konstatere et tiltagende nationalt islæt i synet på Kalmarunionen. Svenske forskere har været tilbøjelige til at tilskrive det svenske aristokrati initiativet til unionsbrevet, mens flere danske historikere har ment, det skyldtes kredsen omkring Margrethe. Det er heller ikke tilfældigt, at ”den norske forklaring” har fundet nogle af sine ivrigste fortalere i Norge.

Diskussionen om Kalmarmødet har ofte været præget af en meget skarp tone (særligt Erslevs, Rydbergs, Weibulls, Lönnroths og Skyum-Nielsens indlæg), men samtidig har den været relativt frugtbar. Man kan f.eks. pege på seglidentifikationerne, fundet af rasuren, teorien om unionsbrevet som overenskomst mellem kongemagt og aristokrati samt konstateringen af det modstridende indhold i de to dokumenter fra Kalmarmødet.

Problemet om unionsbrevet fra Kalmar er ikke løst, og der er ingen grund til at tro, at det nogen sinde bliver det. Vi må affinde os med, at der findes historiske spørgsmål, som ikke kan besvares definitivt, fordi kildematerialet er utilstrækkeligt. Flere løsninger på Kalmarproblemet er logisk mulige. Ikke desto mindre må den omfattende forskning i spørgsmålet siden Paludan-Müllers disputats i 1840 siges at have bragt os nærmere en forståelse af de modsætninger, der kom til udtryk ved forhandlingerne i Kalmar i sommeren 1397.

Litteratur

ARUP, E.: Danmarks historie, bd. 2 A, Kbh. 1932.

BROLIN, P.-E.: Kalmarunionen och dess betydelse i Sveriges historia. Lund 1969.

BRUUN, H.: Kalundborgvidissen 1425 af Kalmarunionsbrevet 1397. Historisk Tidsskrift 1962, ss. 521-73.

CARLSSON, G.: Kalmarunionen. Til frågan om rättsgiltigheten av 1397 års unionsavtal. (Svensk) Historisk Tidsskrift 1930, ss. 405-81.

CARLSSON, G.: 1397 års mötebeslut om Nordens evärdlige förening. (Svensk) Historisk Tidsskrift 1931, ss. 205-33.

CARLSSON, G.: Medeltidens nordiske unionstanke. Stockholm 1945.

CARLSSON, G.: På tröskeln till Kalmarunionen. (Svensk) Historisk Tidsskrift 1964, ss. 257-70.

CHRISTENSEN, A.E.: Kongemagt og Aristokrati. Kbh. 1945.

CHRISTENSEN, A.E.: Erik af Pommerns danske kongemagt. Scandia 1951, ss. 44-60.

ERSLEV, K.: Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse. Kbh. 1882.

ERSLEV, K.: Unionsbrevet fra Kalmarmødet 1397. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1889, ss. 101-48.

ERSLEV, K.: Fortsatte Bemærkninger om Unionsbrevet fra Kalmarmødet 1397. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1891, ss. 346-70.

- FLEDELIUS, K.: Tronfølgeproblemet i Norge i perioden 1387-1450. Upubliceret specialeafhandling. Kbh. 1968.
- KJERSGAARD, E.: Borgerkrig og Kalmarunion 1242-1448. (Politikens) Danmarks Historie. Bd. 3. Kbh. 1963.
- KOHT, H.: Dronning Margareta og Kalmar-unionen. Oslo 1956.
- LINTON, M.: Drottning Margareta, Fullmäktig fru och rätt husbonde. Studier i Kalmarunionens förhistoria. Århus 1971.
- LÖNNROTH, E.: Sverige och Kalmarunionen 1397-1457. Göteborg 1934.
- LÖNNROTH, E.: Unionsdokumenten i Kalmar 1397. Scandia 1958, ss. 32-67.
- MOHLIN, A.: Unionsavtalet under Drottning Margareta, (Svensk) Historisk Tidskrift 1950, ss. 345-79.
- OMSTRIDTE SPØRSMÅL i Nordens historie, bd. 4. Oslo 1973.
- PALME, S.U.: Till den statsrättsliga tolkningen av 1397 års acta. Scandia 1950, ss. 88-97.
- ROSÉN, J. m.fl.: Den svenska historien, bd. 2. Stockholm 1966.
- RYDBERG, O.S.: Sveriges Traktater, bd. II. Stockholm 1883.
- RYDBERG, O.S.: Om det från fria unionsmötet i Kalmar år 1397 bevarade dokumentet röranda de nordiska rikenas förening. Stockholm 1886.
- SANDSTRÖM, J.: Vad beslöt Kalmarmötet 1397? (Svensk) Historisk Tidskrift 1931, ss. 58-77.

SÄLLSTRÖM, A.: Aristokrati och hierarki i det medeltida Sverige, bd. 1. Lund 1951.

SCHREINER, J.: Møtet i Kalmar 1397. (Svensk) Historisk Tidskrift 1951, ss. 249-76.

SCHREINER, J.: Omkring Kalmarbrevene 1397. (Svensk) Historisk Tidskrift 1966, ss. 18-30.

SJÖGREN, P.: Unionsbrevet i Kalmar 1397. Några synpunkter. (Svensk) Historisk Tidskrift 1946, ss. 265-72.

SKYUM-NIELSEN, N.: Et videnskabeligt falsum i debatten om Kalmarunionen. Scandia 1960, ss. 1-40.

TUNBERG, S.: ”Huru thet var talet i Kalmarn”. Den nordiska unions grunddokument. (Svensk) Historisk Tidskrift 1946, ss. 209-28.

WEIBULL, L.: 1397 års unionsbrev och dess rättsgiltighet. Scandia 1931, ss. 115-42.

WEIBULL, L.: Unionsmötet i Kalmar 1397. (Svensk) Historisk Tidskrift 1931, ss. 185-222.

YRWING, H.: Sten Sture, Ivar Axelsson och unionsfrågan 1471-1484. Scandia 1968, ss. 100-63.

Noter

- (1) Mødet figurerer i et par årbøger, men kun Eriks kroning omtales.
- (2) *Historia foederum Sveciam inter et Daniam* (1773).
- (3) *Observationes criticæ de foedere inter Daniam, Sveciam et Norvegiam auspiciis Margaretæ reginæ icto* (1840).
- (4) Rydberg (1883).
- (5) Erslev (1889).
- (6) Carlsson (1930).
- (7) Weibull (1930).
- (8) Se Sandström.
- (9) Lönnroth (1934).
- (10) Begreberne regimen regale og regimen politicum stammer fra den del af Thomas Aquinas' "De regimine principum", der er forfattet af Ptolemæus af Lucca.
- (11) Carlsson (1945).
- (12) Se Mohlin.
- (13) Carlsson (1945) s. 77.
- (14) Schreiner (1951).
- (15) Se Koht.

- (16) Se Tunberg.
- (17) Se Skyum-Nielsen.
- (18) Carlsson (1939), s. 426.
- (19) Carlsson (1945), s. 74.
- (20) Lönnroth (1958), s. 39.
- (21) Mohlin, s. 346 f.
- (22) Carlsson (1930), s. 434 daterer beretningen til 1402, mens Erslev (1882, s. 234) mener, at den er fra 1400.
- (23) Bruun (1962).
- (24) Weibull sammenligner brevet med en traktat mellem Sverige og Skåne fra 1381. (Weibull (1930), s. 200).
- (25) Også Erik Arup mente, at konføderationen bag forslaget bestod af dronningens tilhængere (Arup, s. 171).
- (26) Kun biskoppen fra Orkneyøerne deltog.
- (27) Se f.eks. Koht, s. 90.
- (28) Schreiner (1951), s. 265 f.
- (29) Christensen (1945), s. 265 f.
- (30) Linton, s. 279.
- (31) Erslev (1889), s. 143.

(32) Christensen (1951), s. 60.

(33) Se f.eks. prisopgave af nordmanden Ernst Sars fra 1858 (Trykt i Samlede værker, bd. III, 1912).

Forfatterens e-mail:

henrikpers(a)gmail.com